

УДК 930.2(477.86)“/19”

Микола КУГУТЯК

ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ВЕЛИКОГО СКИТУ*

Уперше зроблено аналіз писемних джерел з історії Великого Скиту, зокрема рукописних і друкованих. Висвітлено результати багаторічної пошукової роботи вчених Інституту історії, етнології і археології Карпат в архівних установах і наукових бібліотеках Києва, Львова, Івано-Франківська, Чернівців, а також Кракова, Відня, Бухареста. Виявлений значний масив писемних історичних джерел віднесено до духовних творів скитських монахів, історико-правових актів та епістолярію. Проаналізовано також велику групу документів, опублікованих в українських, російських, австрійських, румунських і болгарських виданнях.

Ключові слова: рукописні історичні джерела, Великий Скит, актові матеріали, опубліковані документи.

Всі наявні джерела з історії Великого Скиту за типологічно-видовою ознакою можна поділити на писемні, речові, зображувальні та інші. Найбільш репрезентативними з них є писемні джерела, які за способом відтворення інформації поділяються на дві групи: рукописні й друковані. Багаторічне вивчення джерел з історії Скиту засвідчило наявність великого масиву рукописних і опублікованих документів та матеріалів у вітчизняних і зарубіжних архівосховищах та наукових бібліотеках. На сьогодні виявлено сотні різновидових за змістом і походженням документів, які знаходяться в архівах і бібліотеках Києва, Львова, Івано-Франківська, Чернівців, а також Кракова, Відня, Бухареста.

Увесь масив писемних історичних джерел за змістом поділено на такі види: 1) духовні твори скитських монахів, зокрема “Житіє Іова” ієромонаха Ігнатія, “Завіт Духовний” і “Регула” ігумена Феодосія, що разом складають “Патерик Скитський”, а також синодики, пом’яники, ірмолої, октоїхи тощо; 2) історико-правові або актові матеріали (грамоти, привілеї, ноти, ухвали, постанови і розпорядження, накази та інструкції, судові документи, заповіти); 3) епістолярій (листи засновників

* У період існування монастиря Скит (1605–1785) він був відомий в Україні, Польщі, Молдавії, Болгарії, Росії, Австрії як Великий Скит, або Скит. Саме така назва монастиря подана в численних тогочасних документах. Уперше назву “Великий Скит” вжив ігумен монастиря Феодосій наприкінці 1620-х років у своїй “Регулі” для Скитика. Назву “Скит Манявський (Манявський Скит)” дали в другій половині XIX ст. українські поети Антін Могильницький (Скит Манявський. – Перемишль, 1852), Сидір Воробкевич (Скит Манявський. – Львів, 1887; 1993), а також історик Юліан Целевич (Історія Скиту Манявського. – Львів, 1887). У тритомному виданні “Великий Скит у Карпатах” (Івано-Франківськ, 2013) автори повертають давню самоназву монастиря – Великий Скит.

Скиту, ігуменів, листування з ієрархами православної церкви, релігійними діячами, представниками братств).

Найбільшу групу джерел складають актові матеріали. Серед них грамоти Константинопольського й Олександрійського патріархів про надання Скиту статусу ставропігійного патріаршого монастиря.

Значну групу актових документів становлять грамоти і привілеї польських королів, коронних гетьманів і воєвод про встановлення меж монастирських володінь, звільнення Скиту від військових повинностей, монастирських підвод із сіллю від мит і податків. Важливе значення для вивчення особливостей економічного укладу обителі мають грамоти молдавських господарів і воєвод про дарування Скиту сіл і маєтків на Буковині й у Молдавії.

Виявлено десятки заповітів про пожертвування Скиту грошей та земельних володінь місцевої української шляхти і селян за посмертне поминання душі. Інтерес становлять також супровідні листи гетьманів Війська Запорозького і православних церковних ієрархів до московських царів і патріархів про збір пожертв для Скиту.

Особлива група джерел – судові документи і матеріали, пов'язані з позовами щодо монастирських земельних володінь, а також заяви і скарги скитських ігуменів стосовно захоплення філіальних монастирів у Коломиї, Угорниках, Товмачику.

Велику кількість документів і матеріалів з історії закриття Великого Скиту містять розпорядження австрійської імператорської надвірної канцелярії і військової ради, накази та інструкції військового командування для Буковинської окружної адміністрації, листи, ноти і повідомлення Буковинського православного єпископа Диситея до військового командування і місцевої адміністрації щодо Великого Скиту, а також звернення скитського ігумена й ченців до австрійського імператора, Галицького губернського управління у Львові з проханням повернути їм монастир з усіма давніми привілеями.

Важливими документами до вивчення обставин реставрації пам'ятки і створення історико-архітектурного музею-заповідника “Скит Манявський”, а також відродження святині в наші дні є ухвали й розпорядження Івано-Франківської обласної ради, обласної державної адміністрації, матеріали Манявського Хресто-Воздвиженського чоловічого монастиря та обласного краєзнавчого музею.

В основі дослідження – рукописні неопубліковані документи і матеріали, з архівосховищ України, які вперше введено в науковий обіг. Значну їх частину виявлено в архівних, бібліотечних і музейних установах Львова. Зокрема в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів у фондах 453 (Колекція документів про продаж королівських і церковних маєтків), 201 (Греко-католицька митрополича консисторія), 577 (Товариство “Студіон”, м. Львів), 364 (Лукань Степан-Роман, священик) зберігаються документи про господарську діяльність монастиря, надані Скиту місцевою адміністрацією привілеї, грамота Константинопольського патріарха Паїсія за 11 березня 1748 р. про підтвердження ставропігійного статусу.

У фондах 3 (Монастирі василіан), 5 (Фонд Оссолінських), 77 (А. С. Петрушевич), 141 (А. Чоловський) відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника містяться копії привілеїв, листи, фундаційні грамоти Великого Скиту, а також його філій в Угорниках, Товмачику, Коломиї. У

відділі рукописів і стародруків Національного музею імені Андрея Шептицького в актах візитацій виявлено десятки документів про існування в Скиті традиції виготовлення дерев'яних різьблених на престольних і процесійних хрестів “скитської роботи”, які широко застосовувалися в галицьких парафіяльних церквах.

У Центральному державному історичному архіві України, м. Київ у фондї 59 (Київська губерньська канцелярія) виявлено досі не відому грамоту Константинопольського патріарха Серафима, видану скитським монахам у квітні 1656 р. на право збору пожертвувань. У цьому ж фондї знаходяться матеріали про перебування в травні 1760 р. в Москві намісника Великоскитського монастиря Авраамія та інших ченців з метою збору пожертвувань. У фондї 1407 (Колекція грамот царів і гетьманів) зберігається фотокопія листа Богдана Хмельницького до московського царя Олексія Михайловича стосовно монахів скитського монастиря, які направлялись до Москви.

Автентичні документи виявлено у фондї XVIII (Колекція рукописів та архів митрополита Андрея Шептицького) Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського. Серед оригінальних документів XV–XX ст. – сім грамот-привілеїв польських королів XVII ст., присвячених Перегінським монастирям, грамота Єрусалимського патріарха Феофана за 1621 р. про затвердження прав братства при церкві Святого Духа в Рогатині, інші автентичні актові документи, пов'язані з монастирями в Крилосі, Соколі, Підгородді, парафіяльними церквами в Косові, Плумачі, Богородчанах, Снятині. Тут також зберігається оригінал грамоти, виданої ігуменом Хресто-Воздвиженського скитського монастиря Теофілом 22 червня 1667 р. про правотвірність Галицького єпископа Йосифа Шумлянського.

У відділі стародруків і рідкісних видань Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського знаходяться чотири примірники “Октоїха”, видані в Дерманському монастирі 1604 р. з участю Іова Княгиницького.

Великий масив унікальних документів і матеріалів, які вперше введено в науковий обіг, виявлено в Державному архіві Чернівецької області. У фондах 1 (Окружне управління Буковини, м. Чернівці), 320 (Митрополія Буковини, м. Чернівці), 1023 (Колекція документів, зібраних Чернівецьким окружним архівом), 1178 (Генеральне воєнне командування Галичини і Лодомерії (в справах Буковини), м. Львів) зосереджено сотні документів, які розкривають австрійський період в історії Великого Скиту, зокрема драматичні обставини його закриття, боротьбу скитських монахів за збереження монастиря, політику властей, спрямовану на ліквідацію обителі.

До другої частини видання включено 66 документів із фонду 1178, зокрема інструкції, ноти, донесення, розпорядження, звернення галицького головнокомандувача фельдмаршала Шредера, голови військової адміністрації Буковини генерал-майора Енценберга, голови надвірної військової ради графа Гадіка, галицького губернатора Йосифа Бригідо, станіславівського окружного комісара Матвія Ертля та інших про необхідність ліквідації монастиря Великий Скит, конфіскацію його земельних володінь і привілеїв, плани переселення скитських ченців у буковинський монастир Молдавиця, а також про активний спротив монахів урядовим заходам та їх боротьбу за збереження Скиту.

Документи і матеріали, які ввійшли до третьої і четвертої частин видання, висвітлюють обставини створення історико-архітектурного музею-заповідника “Скит

Манявський” та його діяльність у 80-х – на початку 90-х років ХХ ст., а також відродження обителі. Вони зберігаються в Державному архіві Івано-Франківської області, архіві Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею та архіві Манявського Христо-Воздвиженського чоловічого монастиря. В Івано-Франківському обласному архіві у фондах Р-295 (Виконавчий комітет Станіславської обласної Ради депутатів трудящих, м. Станіслав Станіславської області) і Р-1350 (Відділ у справах будівництва та архітектури облвиконкому) виявлено плани асигнувань консерваційних і ремонтно-реставраційних робіт скитської пам’ятки, ухвалу Івано-Франківської обласної ради про відкриття музею-заповідника “Скит Манявський” від 2 листопада 1979 р., витяги зі звітів про діяльність музею за 1986–1994 рр., протокол опитування жителів с. Манява про передачу пам’ятки Українській православної церкві Київського патріархату, розпорядження голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації Михайла Вишиванюка “Про використання пам’ятки архітектури «Скит Манявський»” від 26 жовтня 2010 р. про передачу в користування всіх споруд та території Скиту Івано-Франківській єпархії УПЦ КП, ухвалу Помісного Собору УПЦ КП про канонізацію преподобних Іова і Феодосія Манявських та інші матеріали.

Вперше цінні історичні джерела залучено з Австрійського державного архіву у Відні (Österreichisches staatsarchiv), зокрема Загального адміністративного архіву (Allgemeines verwaltungsarchiv) з фондів “Давні культу (не католицькі)”, “Грецька церква”, “Надвірна канцелярія”, де зосереджено документи і матеріали з історії галицьких монастирів у Погоні, Пітричі, Загвізді, Луці, Сваричеві, Гошеві, Угорниках та інших. Тут виявлено значну кількість документів з історії Великого Скиту, які віднесено до таких груп: 1) копії грамот і привілеїв польських королів, молдавських господарів, Константинопольських патріархів XVII–XVIII ст.; 2) документи, що походять із царської канцелярії, вищого військового командування та місцевої адміністрації. Серед них – матеріали, присвячені конфіскованим скитським земельним володінням на Буковині й у Молдавії, а також в Галичині, накази, інструкції, розпорядження голови надвірної військової ради Гадіка, фельдмаршала Шредера, генерала Енценберга та інших, які відображають політику австрійських військових і цивільних властей щодо Великого Скиту.

У Державному архіві в Кракові на Вавелю (Archiwum Państwowe w Krakowie na Wawelu) в теці “Манявський Скит” виявлено списки 59 монахів, які перебували в монастирі на час його закриття. Подано їх короткі біографічні дані. Тут також зберігається документ із переліком книг, які належали до монастирської бібліотеки і були описані ліквідаційною комісією. У теці “Манява” виявлено печатку Великого Скиту.

В Національному архіві Румунії в Бухаресті у фонді 1128 “Австрійська імперська комісія” знаходяться унікальні документи, пов’язані зі зверненням австрійських урядовців до Високої Порти (Стамбул), стосовно обставин переходу монахів з Австрії в Молдавію весною 1786 р. У цьому ж фонді знайдено німецькомовну копію фірману турецького султана Абдулхаміда I до свого молдавського васала Олександра Маврокордата, датовану 26 березня 1786 р., про перехід монахів з Австрії до Молдавії.

Крім рукописних джерел з історії Великого Скиту, виявлених у вітчизняних і зарубіжних архівах, іншу велику групу складають документи і матеріали,

опубліковані в українських, російських, австрійських і румунських виданнях середини XIX – початку XX ст.

Публікацію документів з історії Скиту було започатковано 1848 р. Іваном Вагілевичем виходом у світ його наукової розвідки “Монастир Скит у Маняві”¹.

Значну археографічну роботу з історії Великого Скиту провів відомий галицький історик Антоній Петрушевич. У 1860-х роках він уперше видав “Житіє Іова”², написане ієромонахом Ігнатієм з Любарова, а в 1868 р. “Завіт Духовний” і “Регулу” ігумена Феодосія. Останні були вміщені в Науковому збірнику Галицько-руської матиці на 1868 рік (Львів, 1869. – Вип. 1/2 – С. 109–155). У 80–90-х роках XIX ст. у своїй “Сводной Галицко-русской летописи съ 1600 по 1700 годъ”, “Дополнении ко сводной Галицко-русской летописи съ 1600 по 1700 годъ”, “Сводной Галицко-русской летописи съ 1700 до конца августа 1772 года”³ А. Петрушевич опублікував різноманітні документи з історії Скиту, серед них матеріали про участь скитського ігумена Феодосія в Київському соборі православного духовенства, що відбувся 30 серпня 1628 р., артикули Унівського собору 1711 р., під якими стоїть підпис ігумена Скиту Філарета тощо.

Найбільший вклад у формування джерельної бази Великого Скиту вніс інший відомий галицький дослідник Юліан Целевич. У 80-х роках XIX ст. він провів велику роботу з пошуку і публікації різноманітних джерел, що дало змогу підготувати і в 1887 р. видати працю “История Скиту Манявского врозъ зъ Зборникомъ грамотъ, листовъ и деякихъ судовихъ документовъ, дотычныхъ того монастыря”⁴. У другій частині цього видання був опублікований “Зборникъ грамотъ, деякихъ важнѣйшихъ судовыхъ документовъ и приватныхъ листовъ, дотычныхъ колишнього Велико-скитського монастыря въ Манявѣ” (далі – “Зборникъ”), який містив 70 документів, з Архіву актів гродських і земських, Намісництва і прокуратурії скарбу, Ставропігійного інституту. Було використано також матеріали парохіяльних архівів у Маняві й Товмачику.

“Зборникъ” складався з передмови, чотирьох частин і додатка. У першій, найбільшій, його частині опубліковано 38 документів польською, латинською і церковнослов'янською мовами. Тринадцять з них є грамотами польських королів XVII–XVIII ст. – Владислава IV, Яна Казимира, Михайла Вишневецького, Яна Собеського, Станіслава Августа, якими підтверджувалось право Великого Скиту на земельні володіння, встановлення їх меж, затвердження ставропігійного статусу монастиря. Ще сім грамот було видано скитським ченцям польськими коронними гетьманами, воєводами, старостами про підтвердження монастирських привілеїв та охорону скитських маєтків.

¹ Monastyr Skit w Maniawie, przez D. I. Wagilewicza z dwoma rycinami. – Lwów, 1848.

² Жизнь преподобнаго отца Іова, основателя ставропигіальной Скитской обители чину св. Василія, списана современникомъ ієромонахомъ Ігнатіємъ изъ Любарова // Зоря Галицкая яко Альбум. – Львовъ, 1860. – С. 225–251.

³ Петрушевич А. Сводная Галицко-русская летопись съ 1600 по 1700 годъ / А. Петрушевич. – Львовъ, 1874; Дополнения ко сводной Галицко-русской летописи съ 1600 по 1700 годъ, изданной въ Львове 1874 года. – Львовъ, 1891; Сводная Галицко-русская летопись съ 1700 до конца августа 1772 года. – Львовъ, 1887.

⁴ Целевич Ю. История Скиту Манявского врозъ зъ Зборникомъ грамотъ, листовъ и деякихъ судовихъ документовъ, дотычныхъ того монастыря / Ю. Целевич. – Львів, 1887.

Ю. Целевич подав також десять документів, які засвідчували пожертви української шляхти й селян обителі у вигляді грошей і земельних посіlostей (орні ґрунти й сіножаті).

Друга частина “Зборника” містила 16 документів, з них п’ять грамот – королівські, ще дев’ять – коронних гетьманів і воєвод, згідно з якими скитським ченцям дозволялось вільно збирати милостиню, а також брати в солотвинських банях сировицю з метою виварювання солі для власних потреб і продажу її в Галичині й на Волині без збору мита і податків.

У третій частині “Зборника” опубліковано 11 документів, присвячених монастирям в Угорниках, Коломиї, Товмачику й Погоні, підпорядкованих Великому Скиту. Одну їх групу складають чотири грамоти молдавських господарів і воєвод про підпорядкування Скиту обителі в Сучавиці з усіма маєтностями, дарування села Мамаївців разом з підданими і всіма доходами. Друга група – шість грамот польських магнатів, української шляхти, церковних ієрархів про підпорядкування Скиту монастиря в Погоні, підтвердження права власності на землю обителі в Товмачику, звільнення Великого Скиту й підлеглому монастиря в Сучавиці від військових податків і квартирувань. У цій же частині вміщено звернення скитського ігумена Доната Мілянського від 26 вересня 1767 р. до галицького суду стосовно підпорядкування греко-католиками монастирів у Товмачику, Коломиї, Угорниках.

У четвертій, заключній, частині “Зборника” Ю. Целевич вмістив п’ять листів скитських ігуменів до Львівського ставропігійного братства з проханням про грошову допомогу, продаж церковних книг, направлення в Скит будівельників. Листи були виявлені в архіві Ставропігійного інституту.

У додатку до “Зборника” Ю. Целевич опублікував грамоту польського короля Владислава IV за 26 жовтня 1634 р., до якого було включено лист галицького старости Станіслава Потоцького за 12 липня 1629 р. з детальним означенням меж земельних володінь Скиту в Маняві. Грамоту Ю. Целевич вважав пізнішою підрубкою з метою обґрунтування права власності на землю. Попри те, привілей Владислава IV був підтверджений грамотою польського короля Станіслава Августа 3 грудня 1766 р.

Публікація Ю. Целевичем значної кількості документів заклала основи джерельної бази дослідження історії Великого Скиту. Проте вона відображала лише окремі напрями діяльності скитських монахів, розкривала в основному соціально-економічні аспекти життя Скиту, не давала цілісного уявлення про духовне життя обителі впродовж XVII–XVIII ст., її вплив на релігійне й національно-культурне відродження краю. Залишались невідомими драматичні обставини закриття Великого Скиту.

Чимало документів з історії Скиту, його зовнішніх зв’язків було опубліковано в Росії в другій половині XIX – на початку XX ст. У додатку до третього тому “Актів для історії Южної и Западной Росії” фіксуємо грамоту, видану в Скиті 4 жовтня 1646 р. монахові Марку – “благовейному человеку по имени Матвей Григорьевъ Деменков, рода и земли Московскіе”, який відвідав Скит, подорожуючи святими місцями⁵.

⁵ Дополнения къ третьему тому Актвъ для истории Южной и Западной Росіи. – Санкт-Петербург, 1861. – С. 1–2.

У багатотомному виданні “Архивъ юго-западной Россіи” вміщено лист Чернігівського архієпископа Лазаря Барановича до царя Федора Олексійовича від 17 січня 1680 р. про надання милостині й жалуваної грамоти для скитських старців, а також супровідний лист до Москви, виданий монахам скитського монастиря гетьманом Іваном Самойловичем⁶.

У восьмій частині другого тому “Архива юго-западной Россіи”, редагованого Михайлом Грушевським, у якому опубліковано акти Барського староства XVII–XVIII ст., видано заповіт гетьмана Івана Виговського про поховання його тіла після смерті у Великому Скиті, датований 16 березня 1664 р.⁷.

У десятому томі “Архива” подано документи з історії Скиту, взяті з Російського архіву закордонних справ. У першій частині тому опубліковано лист гетьмана Богдана Хмельницького до московського царя Олексія Михайловича від 20 квітня 1656 р. про двох скитських старців, Григорія та Іоана, що йшли до Москви з метою збору пожертвувань⁸. У двох документах, датованих 20 січня і 1 травня 1671 р., йдеться про приїзд у Москву трьох скитських монахів – Мардарія, Ананія та Афіногена – з листом від архієпископа Лазаря Барановича та ігумена Скиту Доротія з братією про повернення грошей за куплені московським урядом у монастиря 3000 бочок солі⁹.

Відомий російський дослідник історії церкви Степан Голубев у першому томі своєї двотомної праці “Киевский митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники: опыт историческаго изслѣдованія” опублікував лист засновника Скиту схимонаха Іова за 23 серпня 1614 р. до ієромонаха Кирила Транквіліона Ставровецького з критичним аналізом його твору “Зерцало Богословія”¹⁰.

Дослідник історії Львівського ставропігійного братства А. Криловський видав у 1904 р. в Києві збірник документів “Львовское ставропигиальное братство (Опыт церковно-историческаго изслѣдованія)”, в якому опублікував три документи з історії Скиту, зокрема лист скитського ігумена Доротія від 20 січня 1671 р. до Московського патріарха Іоасафа з проханням про жертву для монастиря і сприяння в справі повернення грошей за взятую московським урядом у Скиті сіль, матеріали про приїзд у 1679–1680 рр. до Москви скитських старців Варфоломія і Веніаміна з проханням видати їм жалувану грамоту, а також про прихід у Москву ігумена Іова за жертвою для Скиту¹¹.

Інтерес до історії Скиту і буковинських монастирів виявляли й австрійські дослідники. Фінансовий службовець Державної ради м. Чернівці Франц Вікенгаузер наприкінці XIX ст. розгорнув велику археографічну роботу, спрямовану на виявлення і публікацію корпусу монастирських актів, написання історії православних монастирів Буковини. Він переклав німецькою мовою і в 1890 р. опублікував

⁶ Архивъ Юго-западной Россіи, издаваемый Временною комиссією для разбора древнихъ актовъ. Часть первая. – Киев, 1872. – Т. 5. – С. 205–208.

⁷ Архивъ Юго-западной Россіи... Часть восьмая. – Киев, 1894. – Т. 2: Матеріали для історії мѣстного управління въ связи съ історією сословной організації. Акты Барскаго староства XVII–XVIII в. – С. 116–123.

⁸ Архивъ Юго-западной Россіи... Часть первая. – Киев, 1904. – Т. 10. – С. 602–604.

⁹ Там же. – С. 706–708.

¹⁰ Голубев С. Киевский митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники: опыт историческаго изслѣдованія / С. Голубев. – Киев, 1883. – Т. 1: Приложения. – С. 218–225.

¹¹ Крыловский А. Львовское ставропигиальное братство: (Опыт церковно-историческаго изслѣдованія) / А. Крыловский. – Киев, 1904. – С. 170–172, 184–194.

“Житіє Іова”. Одночасно дослідник надрукував написану ним працю “Geschichte des Bistums Radautz und des Klosters Gross-Skit”, друга частина якої присвячена винятково історії Великого Скиту. Ф. Вікенгаузер підготував також збірник скитських грамот, однак він не був опублікований¹².

Інший австрійський дослідник Фердинанд Цігляуер, відомий історик, професор, ректор Чернівецького університету, у своєму 8-томному збірнику документів з історії Буковини періоду австрійського військового правління “Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der Österreichischen Militär-Verwaltung”, опублікованому в Чернівцях у 1897–1901 рр., помістив три документи про обставини закриття скитської обителі. Одним з них було звернення генерала Енценберга за 24 лютого 1784 р. до вищого буковинського духовенства з планом ліквідації Великого Скиту і ряду буковинських монастирів, другий – контрпропозиції Буковинської православної консисторії за 27 лютого 1784 р., які передбачали збереження буковинських монастирів і скитської обителі, а також ноту генерал-командувача Галичини Шредера за 9 жовтня 1784 р. до надвірної військової ради про необхідність закриття Скиту.

Так, упродовж другої половини XIX – початку XX ст. історія Великого Скиту була предметом ґрунтовного археографічного вивчення вітчизняних і зарубіжних дослідників. Жодному іншому монастирю на західноукраїнських землях археографи не приділили стільки уваги. За цей час було опубліковано біля 100 документів, які дали змогу загалом простежити історію Скиту від його заснування до закриття.

На відміну від попереднього періоду, у 20–30-х роках XX ст. та увесь повоєнний час археографічні видання з історії Скиту різко скоротилися. За весь міжвоєнний період була опублікована одна джерелознавча праця, присвячена Великому Скиту. Це маловідома робота українського громадського і культурного діяча Богдана Барвінського “Д-р Юліян Целевич”. Здійснивши детальний джерелознавчий та історіографічний аналіз праці Ю. Целевича “Історія Скиту Манявського”, автор дав їй високу оцінку. “Коли ходить о архивальні матеріали, – писав він, – то треба признати, що, оскільки, вони були йому доступні, або мав про них відомість, вибирав їх Целевич незвичайно сумлінно. Також із печатних жерел використав він усе відоме йому”¹³.

В додатку до своєї розвідки, під назвою “До питання про місце вічного спочинку гетьмана Івана Виговського”, Б. Барвінський опублікував кілька цінних документів з історії Скиту, зокрема заповіт дружини І. Виговського Олени (Стеткевич) про поховання її після смерті біля чоловіка у Великому Скиті в склепі церкви Воздвиження Чесного Хреста, а також важливі матеріали до топографії Великого Скиту, із Йосифінської метрики.

За всі роки радянської влади з історії Скиту було опубліковано один документ. До виданого Валерієм Шевчуком збірника творів Івана Вишенського включено лист останнього з Афону до Іова Княгиницького за 1610 р.¹⁴.

У той же час зарубіжні дослідники продовжували публікацію документів з історії Скиту. Румунський православний священник Дмитро Дан у 1923 р. видав

¹² *Wickenhauser F. Geschichte des Bistums Radautz und des Klosters Gross-Skit / Franz Wickenhauser. – Czernowitz, 1890.*

¹³ *Барвінський Б. Д-р Юліян Целевич / Б. Барвінський // Збірник історико-філософської секції Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1927. – Т. 15. – С. 140.*

¹⁴ *Вишенський І. Твори / І. Вишенський. – Київ, 1986. – С. 216–217.*

книгу про монастир Сучавиця (“Mănăstirea Sucevita. Cu Anexe de Documente ale Sucevitei si Schitului celui Mare”), у якій помістив документи з історії Сучавицької обителі, а в розділі XVIII опублікував 7 грамот молдавських господарів про підпорядкування Скиту монастирів у Сучавиці, Мамаївцях, надання земельних посілостей на Буковині й у Молдавії¹⁵.

У 30-х роках ХХ ст. побачило світ чотиритомне археографічне видання “Документи Буковини”, підготовлене румунським дослідником Теодором Баланом. У третьому томі, присвяченому періоду 1573–1720 рр., помістив ряд документів про передачу Великому Скиту молдавськими господарями маєтків у Мамаївцях, Ревні, Миткові, Пилипівцях¹⁶.

У 1981 р., до 1300-річчя створення Болгарської держави, болгарська дослідниця історії музики Олена Тончева опублікувала двотомну працю “За болгарський распев”, перший том якої присвячений музикознавчому аналізу скитських ірмолоїв* XVII–XVIII ст., а другий містить факсимільне скорочене видання трьох ірмолоїв з автентичними мініатюрами та ілюстраціями¹⁷. На основі виявленого й опублікованого в другому томі документа про започаткування ігуменом Феодосієм церковного співу під час богослужінь, О. Тончева зробила висновок, що саме перший скитський ігумен Феодосій є основоположником монастирського “осмогласного болгарського напіву” в Східній Європі; висунула припущення, що путненський монах-композитор Феодосій Зотик, слов’янин за походженням, є скитським ігуменом Феодосієм, який свого часу був висвячений на диякона в монастирі Путна. Скитські ірмолої дослідниця оцінила як унікальну в історії музики пам’ятку.

За роки незалежності України інтерес до історії монастирів як центрів духовності й культури значно посилюється. Однак досліджень з історії та археографії Великому Скиту небагато. Греко-католицька монахиня Софія Сенік 2001 р. видала англomовну книгу “Манявський Скит. Українські писемні джерела про монастир XVII ст.”¹⁸, у якій також опублікувала англійською мовою “Житіє Іова” Ігнатія з Любарова, “Заповіт Духовний” і “Регулу” ігумена Феодосія. Того ж року вона видала італомовну версію всіх трьох рукописних пам’яток¹⁹.

На основі праці С. Сенік, румунський православний священник Іван Іке молодший у 2004 р. видав книгу “Ісихазм і життя монахів Великому Скиту Маняви на Покутті в XVII столітті. Житіє блаженного Іова. Завіт Феодосія. Регула Скитика”, в якій поміщено румуномовний переклад “Завіту Духовного”, “Житія Іова” й “Регули”²⁰.

¹⁵ Dan D. Mănăstirea Sucevita. Cu Anexe de Documente ale Sucevitei si Schitului celui Mare / D. Dan. – București, 1923. – P. 203–226.

¹⁶ Documente Bucovinene / de Teodor Balan doc. univ. – Cernăuți, 1937. – Vol. 3. – P. 8–9, 28–29, 35–37, 156–157, 168–170.

* Ірмолої – церковний спів XVII–XVIII ст., що виконувався під час богослужінь.

¹⁷ Тончева О. За болгарський распев / О. Тончева. – Софія, 1981. – Ч. 1. – 167 с.; Ч. 2. – 689 с.

¹⁸ Senyk S. Manjava Skete. Ukrainian Monastic Writing of the Seventeenth Century / S. Senyk. – Spencer; Coalville, 2001.

¹⁹ Ignazio e Teodosio di Manjava, Sottomessi all’evangelo. Vita di Iov di Manjava. Testamento di Teodosio. Regola dello skutyk / sutrodurione, traduzione enote a cura di Sophie Senyk. – Comunità di Bose, 2001.

²⁰ Isihazm și viață monahală la Schitul Mare Maniava din Pocuția în secolul XVII. Viața Cuviosului Iov. Testamentul lui Teodosie. Regula Schitulețului. Studiu indroductiv maica profesoară Sophia Senyk. Prezentare și traducere diac. Ioan. I. Ică jr. – Sibiu: DEISIS, 2004.

У 2006 р. голова товариства “Український Народний дім в Чернівцях” Володимир Старик опублікував статтю, присвячену досі не відомим обставинам ліквідації монастиря. Спираючись на джерельний матеріал, почерпнутий з Державного архіву Чернівецької області, автор розкрив маловідомі сторінки боротьби монахів за відновлення Скиту, опору урядовим розпорядженням. В. Старик опублікував також ноту Буковинського єпископа Доситея до окружної адміністрації за 16 лютого 1786 р. про неприпустимість застосування сили до скитських ченців, які чинили опір владі²¹.

Мистецтвознавець Зоряна Лильо-Откович у 2006 р. надрукувала звіти Національного музею у Львові за 1924–1925 рр., що висвітлюють діяльність його керівництва, пов’язану з реставрацією Богородчанського іконостаса Великоскитської церкви Воздвиження Чесного Хреста, відзначають велику заслугу в його збереженні митрополита Андрея Шептицького, який виділяв на реставраційні роботи значні кошти²².

У 2011 р. дослідник Євген Чернухін опублікував каталожне видання фонду XVIII “Колекція рукописів та архів митрополита Андрея Шептицького” Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. Матеріали цього фонду, що нараховує 608 інвентарних одиниць, містять оригінали папських булл і бреве, ставлених грамот митрополитів та єпископів, австро-угорських цісарів, польських королів і вельмож, правові акти й листи, які відображають історію української церкви візантійського обряду на західноукраїнських землях. Серед автентичних документів зберігаються привілеї василіанським монастирям у Крилосі, Підгородді, Перегінську, а також оригінал грамоти скитського ігумена від 22 червня 1667 р.²³

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що від середини XIX ст. й до наших днів вітчизняні й зарубіжні дослідники провели велику археографічну роботу, яка включала пошук історичних джерел з історії Великого Скиту, науковий опис документів та їх публікацію. В ході евристичної, камеральної та едиційної діяльності було опубліковано біля 120 історичних документів. Більшість з них побачили світ наприкінці XIX – на початку XX ст. Найвагоміший вклад у формування джерельної бази досліджуваної проблеми вніс галицький історик і археограф Юліан Целевич. Значний масив історичних джерел дав йому змогу підготувати ґрунтовне дослідження з історії Скиту, висвітлити основні напрями його діяльності. Однак, як виявилось, це була тільки вершина айсберга. Велика кількість джерел залишилась невідомою дослідникам.

Проведена вченими Інституту історії, етнології і археології Карпат багаторічна масштабна пошукова робота в українських і зарубіжних архівах та наукових бібліотеках дала змогу виявити масив унікальних історичних джерел, який нараховує більше 200 історичних документів, що вперше вводяться в науковий обіг. Вони розкривають досі маловивчені або й невідомі сторінки історії Великого Скиту,

²¹ *Старик В.* Ліквідація Манявського Скиту в 1785 році. Буковинські свідчення йосифінської “культурної революції” / В. Старик // Національний науково-дослідний реставраційний центр України. Львівський філіал. Бюлетень 7. – Львів, 2006. – С. 62–81.

²² *Лильо-Откович З.* Про іконостас з церкви Воздвиження Чесного Хреста монастиря Скит Манявський в архівних джерелах / З. Лильо-Откович // Там само. – С. 58–61.

²³ *Чернухін Є.* Колекція рукописів та архів митрополита Андрея Шептицького. Каталог фонду XVIII Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Є. Чернухін. – Київ, 2011. – С. 35, 49.

дають змогу по-новому підійти до визначення його ролі й місця в історії української церкви, духовному і національно-культурному відродженні України XVII–XVIII ст.

Николай Кугутяк. Письменные источники из истории Великого Скита

Впервые сделан анализ письменных источников из истории Великого Скита, в частности рукописных и печатных. Представлены результаты многолетней поисковой работы ученых Института истории, этнологии и археологии Карпат в архивных учреждениях и научных библиотеках Киева, Львова, Ивано-Франковска, Черновцов, а также Кракова, Вены, Бухареста. Обнаруженный значительный массив письменных исторических источников отнесен к духовным произведениям скитских монахов, историко-правовым актам и эпистолярно. Проанализирована также большая группа документов, опубликованных в украинских, российских, австрийских, румынских и болгарских изданиях.

Ключевые слова: рукописные исторические источники, Великий Скит, акты, материалы, опубликованные документы.

Mykola Kuhutyak. The written sources on the history of the Great Skyt

The article analyses newly discovered written sources on the history of the Great Skyt, both manuscripts and published. It highlights results of many years of studies by researchers of the Institute of History, Ethnology and Archaeology of the Carpathians in the archives and libraries of Kyiv, Lviv, Ivano-Frankivsk, Chernivtsi, Cracow, Vienna, and Bucharest. The numerous historical sources discovered in the course of this research were divided into three categories: spiritual works of the Skyt monks, historical and judicial, and epistolary documents. The article also analyses documents made available in the Ukrainian, Russian, Austrian, Romanian and Bulgarian publications.

Key words: handwritten historical sources, the Great Skyt, registry books, published documents.